

31. szimpózium

Difficile est historiam non scribere – Magyarok és külföldiek a hosszú háború („tizenötéves” háború) történetíróinál

Szervezés: Gyulai Éva, Kasza Péter
Tudományterület: történettudomány

EGY ELFELEDETT TÖRTÉNETÍRÓ – JOÓ JÁNOS ÉS A HOSSZÚ HÁBORÚ ELSŐ ÉVEI

Bakos Dzsénifer

Szegedi Tudományegyetem – Kulcsár Péter Historiográfiai Kutatócsoport

Joó Jánosnak a hosszú háború 1593–1597 közötti, valamint feltehetően az 1605. évi eseményeket megörökítő feljegyzéseinek kritikai kiadása nincs, így fordítás sem készült hozzájuk, említésükkel, forráskénti használatukkal a történeti irodalomban nem találkozni. A tizenötéves háború korszakának vizsgálatakor az általában használt elbeszélő források Istvánffy Miklós, Baranyai Decsi János, Szamosközy István munkái. Előadásomban először röviden áttekintem Joó feljegyzéseit, majd azt vizsgálom, milyen különbségek figyelhetők meg a magyarok és a külföldiek megítélésében. Joó írásait ugyanis erős elfogultság jellemzi, gyakran találkozni az értékeléseivel, megjegyzéseivel. Mindezek közül kiemelkedik az, amelyik az 1597. év eseményeivel foglalkozó szöveg elején olvasható: ebben Joó több oldalon keresztül, udvarias fogalmazással, de határozottan bírálta az ausztriai ház magyarországi kormányzását. Mind e megjegyzései vizsgálata segítségével képet alkothatunk arról, miként vélekedett a századfordulón a kormányzatról, a külföldiekről egy, a királyság egyik nagybírájaként ténykedő magyar nemes.

ISTHVÁNFFI MIKLÓS ÉS A HOSSZÚ HÁBORÚ

Nagy Gábor

Miskolci Egyetem – Országos Széchényi Könyvtár – Kulcsár Péter Historiográfiai Kutatócsoport

A hosszú háború Magyarország addigi történetének legpusztítóbb hadakozása, amelyben Istvánffy Miklós (1538–1615) tisztségviselőként is, katonaként is, diplomataként is, történetíróként is érintetté vált. Noha tehát első rangú forrása a 16–17.

század fordulója magyarországi történelmének, a 16. századot átfogó alkotása (Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV) továbbra is kevesek által használt. Előadásomban egyrészt azzal foglalkozom, milyen kép tárt Istvánffy az olvasó elé a háborúnak a magyarországi társadalomra gyakorolt hatásáról, másrészt azt idézem fel, miként mutatta be a hosszú háború részeként dülő polgárháború, a Bocskai-mozgalom – Istvánffy szavaival: *servile impiumque bellum* – magyarországi résztvevőit.

EGY UNIKÁLIS PRÁGAI NYOMTATVÁNY ÉS EGY ELFELEDETT EMLÉKIRAT – DARÓCZY FERENC ÉS ERDÉLY

Gyulai Éva

Miskolci Egyetem

A „tizenötéves háború” historiográfiájában egyedülálló, 1600-ban Prágában megjelent nyomtatvány, amelynek máig csak egyetlen, ráadásul hiányos, korabeli kézírással kiegészített példánya ismeretes (ÖNB), a „hosszú háború” egyik mellékszálának, az erdélyi politikai és hadszíntérnek krónikaszerű forrása. Szerzője a közéleti karrierjén éppen elinduló fiatal katolikus nemes, beregdaróci birtokos, Daróczy Ferenc (1572 előtt–1616), akinek más műve, szövege ez idáig nem ismert.

A mű – címe szerint: *Vera descriptio rerum in Transsylvania post Moldavicam expeditionem gestarum* [Az Erdélyben a moldvai hadjáratot követően történt események igaz leírása] – az 1600-ban a moldvai fejedelmi hatalmat is megszerzett (Vitéz) Mihály havasalföldi vajda, erdélyi kormányzó (*Mihai Viteazul*, 1558–1601) alig öt hónapig tartó erdélyi hadjáratát követi végig, egészen az 1600. szeptember 18-ikán lezajlott miriszlói csatáig, amelyben Giorgio Basta (1550–1607) császári hadvezér megsemmisítő vereséget mért a vajdára. A műben, amely nem mentes a Basta melletti, és Mihály vajda elleni politikai propagandától, a magyar földön szembe került két „idegen” hadúr, a „keleti” Mihály vajda és a „nyugati” Basta generális katonai és személyes jellemzése mellett az erdélyi magyar hadakat és tisztjeiket, illetve a román fejedelem hadseregét is bemutatja a humanista történetírás hagyományait folytató szerző. Műve I. (II.) Rudolf székhelyén, Prágában jelent meg, szinte napokkal az erdélyi eseményeket követően, így bizonyosan a császári-királyi udvar döntéshozóinak is készült.

Daróczy saját nevén nem került be a hosszú háború ismert történetírói közé, művéből azonban több részletet átvett – „a forrás megjelölése nélkül” – *Simigianus*, azaz Somogyi Ambrus (1564–1637) az Erdély és Magyarország történetét 1590 és 1606 között tárgyaló, 1800-ig kéziratban maradt históriájában, amely egyébként éppen a hosszú háború időszakának krónikája. Somogyi, Daróczyhoz hasonlóan, saját kora historiográfusa, hiszen mindketten személyesen is részesei, részben elszenvedői voltak a tizenötéves háború hadi, politikai és mindennapi eseményeinek. Daróczyt,

illetve Somogyit követve, Bethlen Farkas (1639–1679) is több részletet átemel Daróczy művéből 1694-ben Keresden nyomtatásban is megjelent Erdély-történetében.

AZ ELVESZETT SZAMOSKÖZY? – BETHLEN FARKAS MŰVÉNEK BOCSKAIRÓL SZÓLÓ RÉSZÉ

Kasza Péter

Szegedi Tudományegyetem – Országos Széchényi Könyvtár

Bethlen Farkas monumentális Erdély története a késő 17. századi erdélyi történetírás egyik csúcsteljesítménye annak ellenére, hogy alapvetően kompilációs műről van szó. De bizonyos szempontból éppen ebben rejlik a mű unikális jelentősége. A 18. századi összkiadás utolsó kötete tartalmazza az 1604–1606-os esztendő, vagyis a Bocskai-felkelés történetét. Önmagában is izgalmas, hogy Bocskai mozgalmáról ez az egyetlen olyan beszámoló, amely „belülről”, erdélyi szemszögből beszél el a felkelés történetét, de még érdekesebb, ha figyelembe vesszük, amire számos jel mutat arra, hogy a Bethlennél olvasható szöveg alapvetően Szamosközy István Bocskairól írt művére alapszik.

Az előadásban példákkal illusztrálva azt mutatom be, mivel igazolható, hogy Szamosközy szövege képezi Bethlen vonatkozó részeinek szubsztrátumát, illetve azt is, hogy a magyarok és erdélyiek szenvedésének, a külföldiek és idegenek kegyetlenkedéseinek leírásával hogyan alapozza meg a szerző a felkelés legitimációját.

TRAUMÁBÓL IDEOLÓGIA: A TIZENÖTÉVES HÁBORÚ SZEPSI LACZKÓ MÁTÉ FELJEGYZÉSEIBEN ÉS A 17. SZÁZADI MAGYAR PROTESTÁNS TÖRTÉNETI GONDOLKODÁSBAN

Petneházi Gábor

University of Innsbruck – Országos Széchényi Könyvtár

Szepsi Laczkó Máté (1576–1633) hátrahagyott latin-magyar „krónikájának” (valójában: *Observationes Rerum Memorabilium*) egyetlen 1857-ben megjelent, cenzúrázott és csonka kiadása létezik. A mű autográf marosvásárhelyi kéziratából, valamint a kuruc kancellár, Négyesi Szepessy Pál (†1685) OSZK-ban található gyűjteményes kéziratából nemrégiben került elő két, az 1857-es kiadásból kihagyott, latin nyelvű röpirat: az egyik szerzője feltehetően maga Szepsi Laczkó volt, a másikat csupán bemásolta történeti feljegyzéseibe. E két forrás újra rávilágított arra a sokszor diszszonáns, de egyben nagyon markáns alapszólamra, amely a protestáns magyar történeti tudatot alapvetően meghatározta a 17. században, és Szepsi Laczkó művének is fő rendező elvét adja: arra az összeesküvés-elméletre, mely szerint a bécsi udvar

és különösen jezsuita tanácsadóinak mindenkori, elsődleges törekvése volt, hogy az egykori Magyar Királyság területét folyamatos háborúkkal addig gyötörjék és pusztítsák, hogy lakossága elfogyjon és végleg gyarmati sorba süllyedve soha többé ne erősödhessen meg.

Előadásomban e két forrás különböző kontextusainak elemzésén keresztül kíséreltem megragadni a protestáns magyar nemzeti identitás és történeti tudat alakulását a tizenötéves háborút követően, amelyet – a fenti röpiratokból igazolhatóan – Bethlen Gábor erdélyi fejedelem politikai törekvései is aktívan formáltak.

MAGYAROK ÉS ELLENSÉGEIK: NEMZETDISKURZUS ÉS NEMZETFOGALOM A BOCSKAI-FELKELÉS IRATAIBAN

Zászkaliczky Márton

ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja

A Bocskai-felkelés nemcsak a magyar történeti emlékezet egyik kiemelkedő eseménye, hanem a nemzeti identitás történetének is meghatározó fordulópontja. A felkelés egyik fontos fejleménye, hogy annak legitimációs és propagandairataiban a politikai nemzet rendi felfogása kiegészült: a politikai nemzet fogalma már nem kizárólag a privilégiumokkal rendelkező rendek közösségére vonatkozott. Ennek egyik következménye a politikai nemzet részben taktikai megfontolásokból, részben a politikai realitások hatására bekövetkező kitágítása volt. Ezzel párhuzamosan megerősödött a nemzeti közösség spirituális felfogása is, vagyis a kollektív identitás két eltérő diskurzusa egyidejűleg volt jelen, és átmenetileg egymással összefonódott. A felkelés további fontos fejleménye, hogy míg kezdetben a különböző sérelmeket elszenvedett társadalmi és politikai csoportok egymástól függetlenül, egymás mellett, vagy csupán alkalmi együttműködésben léptek fel és elkülönülve jelentek meg a felkelés propagandájának szövegeiben, a mozgalom előrehaladtával fokozatosan kialakult és megerősödött az egységes nemzet képzelet és ennek megfelelő diskurzusa.

E folyamatok jelentik annak a kontextusát is, ahogyan a felkelés résztvevői a külföldiekről, mindenekelőtt a németekről beszéltek. A támadóként és elnyomóként ábrázolt németekkel szembeni, olykor xenofóbnak is tekinthető retorika azonban eltérő formában jelent meg a különböző kommunikációs helyzetekben. Másképpen fogalmazott a belső propaganda, ahol a németek kifejezés a császáriakat jelentette; más hangot ütöttek meg a magyarországi német anyanyelvű evangélikus városokkal folytatott – nem mindig barátságos – levélváltások, amelyekben kerülték az etnicizáló érvelés; és ismét más retorikai stratégiát követtek a Német-római Birodalom rendjeivel folytatott diplomáciai érintkezések, hol világosan jelezték, hogy nem a német etnikum tagjaival van problémájuk.

A kompozit monarchia sajátosságaiból fakadóan a nemzeti diskurzusok sokrétűsége, valamint az egymás mellett létező és egymással kölcsönhatásba lépő diskurzustípusok jelentős mértékben meghatározták a külföldiek percepcióját is. Mindez ugyan még nem a történetírói hagyomány reflektált, „tudományos” diskurzusához tartozik, ám annak elsődleges társadalmi és intellektuális kontextusát, valamint nyelvi, textuális és fogalmi alapanyagát alkotja. E háttér nélkül aligha értelmezhető, hogy a kora újkori történetírók miként gondolkodtak a nemzeti közösségről, illetve hogyan formálták meg – többé vagy kevésbé tudatosan – saját kollektív identitásdiskurzusukat, illetve az országban élő „idegenekről” kialakított képüket.